

Türk ve Arap Yakınlaşmasının Stratejik Önemi

Mahmut BOZAN*

Özet

Fizikteki merkez ve merkezkaç kuvvetlerinin kütleyle etkilerinin benzerini uluslararası ilişkilerde merkezi güçler arasında savrulan devlet ve devletçikler şeklinde görmek mümkündür. Merkezi güç zayıfladıkça merkezkaç kuvvetlerin çekim alanı tehdidi başlamakta ve bu alana giren ülke ve devletler kaos ve kargaşadan kurtulamamaktadır. Siyasi tarih içinde bu konuyla ilgili hacimli bölümler bulmak mümkündür. Mesela Selçuklu Devleti'nin Moğol afeti sonrasındaki durumu tarihe "Tavaif-i Müluk" olarak geçen bir kargaşa döneminin adı olup, ancak Osmanlı Devleti gibi güçlü bir merkezi kuvvetin tarih sahnesine çıkması ile bertaraf edilebilmiştir.

Küresel bir siyasi güç olan Osmanlı Devleti'nin Birinci Cihan Harbi ile tarih sahnesinden silinmesi de farklı bir tavaif-i müluk tablosunu ortaya çıkarmıştır. İslam Dünyası'nın bu merkezi gücü geriye çekilince Batılı güçlerin çekim alanına giren İslam ülkeleri bir müddet sonra sureten bağımsızlıklarını kazanmış olsalar da gerçekte Batılı güçlerin kontrolü altından çıkamamışlardır. Batılı güçler tarafından kaynakları insafsızca sömürülen bu ülkelerin merkezi bir güç teşkil ederek kendi çekim alanlarından kaçmaması için de düşmanlıklar ve ihtilaf noktaları icat edilmiştir.

Bunların içinde tesirleri itibariyle en yıkıcısı, Batılı güçlerin Filistin topraklarında toplama nüfusla bir İsrail Devleti kurmaları olmuştur. ABD ve Batılı güçlerin ileri karakolu gibi hareket eden bu Devlet, sağlanan sınırsız himaye altında çevresi için hem nükleer bir tehdit kaynağı, hem de kontrolsüz bir güç olarak terörist faaliyetlere girişmekten çekinmemiştir. En son icraatı ABD ve NATO çerçevesinde Batılı ülkelerin müttefiki konumundaki Türkiye'nin Gazze'ye yardım götürme sivil vatandaşlarını uluslararası sularda vahşice öldürmek olan bu Devlet, farkında olmadan ortaya çıkmaya çalışan yeni bir merkezi güce destek sağlamaktadır. Bu güç Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra NATO için komünizm yerine yeni tehdit unsuru olarak ikame edilen İslam dünyasının birliği ve gücüdür. Bu gücü oluşturan iki temel dinamikten birisini Osmanlı Devleti'nin varisi olan Türkiye teşkil ederken diğer ayağını da tavaif-i müluk pozisyonuna düşen Araplar oluşturmaktadır.

Tarih sahnesine tekrar çıkmaya hazırlanan bu merkezi güç Batılı güçlerin yörüngesindeki parçaları tekrar çekim alanına dâhil etmeye adaydır. Batılılar tarafından erken fark edilen bu durum "Yeni Osmanlılık" adı ile engellenmeye çalışılmaktadır. Ancak "Arap Baharı" denilen hürriyet ve demokrasi rüzgârlarının uyandırdığı Arap halklarının Batı'nın çekim alanının dışına çıkarak Türkiye ile siyasi hulus birliğine gitmesi geri dönülmez bir mesafe almıştır.

Bu çalışmada ABD menşeli Büyük Ortadoğu Projesi'nin (BOP) "Arap Baharı" ile alacağı şekil ile Türk-Arap yakınlaşmasının "Ortadoğu sorunu" olarak adlandırılan meseleyi çözme gücü ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk-Arap Yakınlaşması, Arap Baharı, Büyük Ortadoğu Projesi, İsrail ve Terörizm.

The Strategic Importance Of The Turkish And Arab Rapprochement

Abstract

It is possible observe the effects of central and centrifugal forces to the mass as in physics in the international relations among the states which are shuttling between central powers. As the power of central force diminishes, the treat arises from centrifugal forces and the states and countries which enter into this zone stuck into chaos and scramble. It is possible to find that the large of the political history reserved for this subject in political history. For instance, Seljuk Empire's Mongolian defeat put its stamp on history with the name of the era of riots "Tavaif-i Müluk" and this era could only be eliminated with the emergence of the Ottoman Empire as a powerful central force.

The disappearance of the Ottoman Empire from stage of history in the aftermath of the First World War led another picture of “Tavaif-i Müluk”. As the central force of the Islamic World moved back, although in the course of the time, Islamic countries gained their independence, in fact they remained under the control of the Western centrifugal forces. While Western forces exploit the resources of these states unjustly, in order to prevent the emergence of these forces as a central force, they also invent points of conflicts and hostilities.

The most destructive one among them was the foundation of the Israeli state with a gathered population on territories of Palestine by the Western powers. While this state acts as the outpost of the U.S and Western powers, under the limitless auspices of these powers, it is a source of nuclear threat and it has never hesitated to embark on terrorist activities as an uncontrolled power. While the last action of this state was murdering Turkey’s, which is an ally of Western states within the framework of the U.S and NATO, civilian citizens in international waters, this state also unwittingly has backing up newly emerging central power. This power is the power of the union of Islamic World which has taken the place of the communism as a threat against NATO subsequent to the dissolution of Soviet Union. This power is composed of two main dynamics, while Turkey represents one of them as an inheritor of Ottoman Empire; the other is the Arabs who are in position of Tavaif-i Müluk.

While this central force is preparing for retaking the stage in the history, it is also nominated to make the parties, which are in the orbit of western forces, to re-enter its gravitational field. As westerns have noticed this situation in advance, they tried to prevent with entitling as “Neo-Ottomanism”. However the winds of liberty and democracy that named as “Arab Spring” has awakened Arab people to step out of the West’s gravitational field for forming union with Turkey which has already progressed irrevocable.

In this study, the transformation of the Greater Middle Eastern Project of the U.S with “Arab Spring” and the solving capacity of the Turkish- Arab rapprochement of the “Eastern question” will be handled.

Key Words: Turkish- Arab Rapprochement, Arab Spring, Greater Middle Eastern Project, Israel and Terrorism.

1. Giriş

İki binli yıllar, her ne kadar soğuk savaş döneminden kalan kurumlar tasfiye edilmiş olmasa bile başta Türkiye olmak üzere İslam dünyasında yeni umutlar doğurdu. Bu umutlar gerçekçi bazı sebeplere dayanmaktadır. Bunların başında batının emperyal güç olmasını sağlayan ileri teknoloji tekelinin küreselleşme ile birlikte kırılmaya başlaması gelmektedir.

İkinci önemli sebep sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişte İslam dünyasındaki otoriter rejimlerin dayanma gücünün tükenerek yerini hakların iradesine terk etmesi ile ortaya çıkan demokratikleşme hareketleridir.

Üçüncü sebep, batı medeniyetinin sürekli nazara verilen parlak ambalajı altındaki çirkinliklerin daha fazla görünür olmaya başlaması; özellikle faşizm ve Marksizm’in tasfiyesinden sonra kapitalizmin yol açtığı gelir dağılımındaki derin uçurumun daha bir fark edilir olmasının dünyada uyandırdığı öfke ile birlikte başlayan yeni arayışlardır.

Dördüncü sebep, dünyadaki fosil enerji kaynaklarının yaklaşık üçte ikisini elinde tutan İslam ülkelerinin başta ABD olmak üzere emperyalist güçler tarafından baskı altına alınarak kaynaklarının zorla talan edilmesi karşısındaki çaresizliği aşmak için duyulan güç birliği ihtiyacıdır.

Tüm bu sebepler tarihi Osmanlı Barışını hâfızlarda tazelemekte ve suni olarak ayrıştırılan ve aralarına ihtilaf verilen İslam dünyasını, tarihi tekrar okumaya yöneltmektedir. Bu yönelimin sağlayacağı en büyük kâr, Türk-Arap yakınlaşması ve ittifakının dünya siyasetinde tekrar İslam dünyasının temsili ve ağırlığını koyması şeklinde tezahür edecektir.

2. Osmanlı Barışının Bozulması

Tarihleri boyunca Türkler, Müslümanların diğer din mensuplarıyla bir arada yaşadığı devletler kurmuşlardır. Bunlar arasında en dikkat çekici olanı da Osmanlı Devleti olmuştur. Osmanlı hukuki ve idari sistemi Müslüman olmayan milletlerin kendi bünyesi altında dini ve kültürel özelliklerini koruyarak barış içinde yaşamalarına imkân vermiştir. Diğer yandan İslam âleminin temsilcisi olarak da Osmanlı Devleti, Batı dünyasıyla yüzyıllar boyunca ilişkilerini sürdürmüştür (İhsanoğlu, 1995; 391).

Osmanlı Barışı 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Osmanlı egemenliği altında Balkanlarda yaşanan barış dönemine verilen isimdir. Osmanlı'nın bu karışık etnik ve dini yapıya sahip bölgede kurabildiği bu barışının temelinde, derebeylik döneminde Ortodoks halkın memnuniyetsizliğinden sonra Osmanlı'nın getirdiği tımar sisteminin bölge halkı tarafından memnurlukla karşılanması, Ayrıca Ortodoks kitlenin derebeyliği Katolik bir unsur olarak görmesinden dolayı Osmanlı'nın bir çeşit kurtarıcı olarak ortaya çıkması, bunlara ek olarak Osmanlı'yı temsilen bölgeye yerleşen ilk Türk unsurların, Bektaşiliği benimsemiş, dini ve etnik ayrılıklara müsamaha gösterebilen kitlelerden oluşması oldukça etkilidir.

"Osmanlı Barışı" (Pax Ottomana), Osmanlı Devleti toprakları üzerindeki dünyanın diğer bölgelerine nazaran istikrarı ve barışı tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Osmanlı İmparatorluğu, gücünün doruğunda olduğu 16. ve 17. yüzyıl'larda, bütün Balkanlar'ı, Orta Doğu'yu, Kuzey Afrika'yı ve ek olarak da Kafkaslar'ı kapsar. Osmanlı yönetiminin ayrılmasıyla birlikte, özellikle Dünya Savaşları'nın ardından ve son olarak da Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra bu bölgeler toplumsal, ekonomik ve politik bir takım istikrarsızlıklar yaşadılar. Bu sebeple tarihçiler Osmanlı Devleti dönemine bir bakış açısı olarak, bu ülkeler üzerinde var olduğu düşünülen Osmanlı Yönetimi'ne ait olumlu etkilerinin altını çizmek için bu terimi tercih ederler. (wikipedia.org).

Fatih'in İstanbul'u fethi ile dünya siyasetine ağırlığını koyan Osmanlı Devleti aynı zamanda Osmanlı Barışı olarak ifade edilen uzunca bir dönemi de başlatmış oluyordu. Osmanlı Barışı, Devlet-i Aliye içindeki milletlerin din, dil, kültür ve geleneklerini koruyan bir özelliğe sahipti.

3. Ayrışmanın Tarihi Arka Plânı

Osmanlı Devleti'nde ayrışmanın ilk filizleri Avrupa'da ortaya çıkan ırka dayalı milliyetçilik akımlarından beslenerek yeşermeye başlamıştır. Fransız ihtilalinin ortaya çıkardığı milliyetçilik akımının Osmanlı Devleti'ndeki etkileri en evvel gayr-ı Müslim unsurlar üzerinde gerçekleşmiştir. Bu süreci Batılı devletler ve Rusya ustalıkla kullanarak milliyetleri tahrik yoluyla Osmanlı Devletini zayıflatmaya başlamışlardır. Özellikle Hıristiyanların hamiliği iddiası ve farklı milliyetlerin kışkırtılması ile Devlet-i Aliye'de önemli sarsıntılar ortaya çıkmıştır.

19. Yüzyıldaki mali, kurumsal, ekonomik, hukuki yapılanmalar, kapitülasyonlar ve Rusya ile imzalanan 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Ortodokslara tanınan haklarla gayri-Müslimlerin Osmanlı Devletinden kopuş süreci hızlanmıştır. Batı'nın Osmanlı'ya müdahalesi, dini azınlıklar ve ulusal azınlıklar olmak üzere iki unsur üzerinden gerçekleşmiştir. Osmanlı'nın çok uluslu, çok dinli yapısı üzerinde zafiyet oluşturan bu unsurlara yönelik Tanzimat Fermanı'ndan başlayarak, Osmanlılık gibi bir takım savunma mekanizmaları geliştirilmiştir (Bozkurt, 1998: 12).

Osmanlılık fikrinin gayr-ı Müslim unsurların ayrılmasını engelleyecek bir cazibeye sahip olmadığına görülmesi üzerine Devlet-i Aliye'deki farklı etnisiteden Müslüman milletlerle beraberliği sağlayacak İslami kimlik öne çıkarılmış ve İslam Birliği etrafında toplanma ve bu yolla Osmanlı Devletini ayakta tutma cihetine gidilmiştir. Fakat milliyetçilik dalgasının hızı bazı yerlerde bu bentleri de aşabilmiştir. Ülkenin içinde bulunduğu siyasi, iktisadi ve askeri şartlar ile Osmanlı'yı paylaşmaya karar veren emperyalist güçlerin politikaları ile yorgun düşen Devlet-i Aliye'de düşmanın silahına sarılmak demek olan Türk unsuruna dayanmaya yönelik fikirlerin doğmasına sebep olmuştur.

4. Türk-Arap Ayrışması

İslam Dünyasının tarih sahnesine çıkması ve etkileri çok kapsamlı bir medeniyet inşa etmelerinde iki önemli unsurdan birisi Araplar, diğeri ise Türkler olmuştur. Araplar Emevi ve Abbasi devletleri ile İslam'ı kökleştirirken, Türkler de Selçuklu ve Osmanlı Devletleri ile bunu kalıcı ve cihanşümül yapmışlardır.

Fakat Fransız ihtilali ile yayılan milliyetçilik akımları başta İngilizler olmak üzere batılı devletlerin de kışkırtmasıyla gayri Müslim unsurlardan sonra sıranın Müslüman unsurlara gelmesini geciktirmemiştir. Arap milliyetçileri batı sömürgeciliğini kendileri üstünde geciktiren Osmanlı Devletini maalesef emperyal, sömürgeci ve kendilerini kimliksizleştiren bir unsur olarak görme eğilimine girmişlerdir.

Türkiye'nin daha sonraki olumsuz imgesinde bölgede egemen olan Arap milliyetçiliği görüşü önemli bir rol oynamıştır. Bağımsızlık sonrası dönemde Arap milliyetçilerinin anlatımlarında Osmanlı Devleti, Arap dünyasının geri kalmışlığından sorumlu olan sömürgeci güç olarak tasvir edilmiştir. Türkiye tarafı ise Osmanlı mirasından “uzaklaşma” isteği ile Arap isyanının ardından oluşan “iharet” hissi arasında gidip gelmiştir. Son yıllardaki tarih yazımı çalışmaları “baskı” ve “iharet” kategorileri ile bakmaya karşı çıkıyor olsa da, Türkiye ve Arap dünyası arasındaki ilişkilerin ders kitapları ve kültürel temsillerle canlı tutulan bu olumsuz tarihsel bellek içerisinde geliştiğini söylemek mümkündür (Altunışık, 2010; 8).

Türk entelektüelleri Arap etkisinde geliştiği varsayılan Selçuklu-Osmanlı birikimini atlayarak İslam öncesi Türk kültürü ile moderniteyi irtibatlandırmaya çalışırken, Arap entelektüelleri Arap Dünyasının baskı altında tutulduğunu düşündükleri Selçuklu-Osmanlı dönemlerini atlayarak Emevi-Abbasi dönemine atfen yeni bir siyasal yapı ve kültür oluşturmaya çalışmışlardır (Davutoğlu, 2002; 407).

Türkiye'nin Avrupa ulus-devlet modeline uygun batılı bir kimlik benimsemesi, siyasal rejimini ona göre şekillendirmesi ayrışmayı derinleştirecektir. Bu kimlik tanımı batıcı bir dış politikayı beraberinde getirmiştir. Devlet kimliği İslami temellerden arındırılmış ve dış ilişkilerde de devletin yüzü batıya çevrilmiştir. Özellikle Ortadoğu ile ilişkiler asgari düzeyde tutulmuş, bunun yerine batılı uluslararası ve bölgesel kurumlarla bütünleşme başlıca dış politika hedefi haline gelmiştir. Böylece batıcılık Türk dış politikasında sürekliliği sağlayan en temel unsur haline gelmiştir (Erol ve Ozan,2011; 36).

Türk-Arap ilişkileri Cumhuriyet ile birlikte farklı bir boyut kazanmıştır. Türk siyaseti ve halkı tarafından ötekileştirilen Araplarla olan ilişkiler, ortak tarih ve din kontekstinden uzaklaştırılarak sürdürülmeye çalışılmıştır. İslam Dünyası hinterlandını sömürgeci batıya ve Türk Dünyası hinterlandını da Bolşevik Devrimi ile SSCB'ye kaptıran Türkiye, refleksif savunma dürtüsüyle reel güce orantılı bir dış politika arayışına yönelmiş ve batıya alternatif değil, batı ile bütünleşmiş Türkiye modelini gerçekleştirmeyi amaçlamıştır (Yağbasan ve Günek, 2010; 4).

5. İsrail'in Kurulması

İsrail'in kuruluşu 2. Dünya Harbi sonrasında ortaya çıkmaya başlayan kutuplaşmalarda galiplerin avantajlı olduğu bir ortamda gerçekleşmiştir. Bu savaşta tarafsız kalarak yalnızlaşan Türkiye, kuzey komşusu Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) tarafından tehdit edilince yeni ittifaklar geliştirme ihtiyacı hissetmiştir. 1947'de Truman Doktrinin ilanı ve Soğuk Savaş'ın başlamasıyla Türkiye dış politikada SSCB'ye karşı Batı'nın yanında yer almıştır. Rus tehdidini dengelemek için Batı'yla yakınlaşan Türkiye, adeta bir samimiyet testinden geçiyormuş hissiyle batıyla olan ilişkilerini zayıflatmamak adına 1949'da İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olmuştur. Zaten mesafeli durduğu Arap ülkeleriyle ilişkileri çok daha kötü bir duruma gelmiştir.

Tanıma kararının alınmasında Türkiye'nin Batı güvenlik yapılanması içindeki yerini sağlama alacağı, özellikle de NATO'ya girişi konusunda kolaylık sağlayacağı fikri ile Ankara'nın ABD'den beklediği kredilerinin alınabilmesi için bu ülkedeki Yahudi finans çevrelerinin yardımcı olacağı beklentisinin rol oynadığı ileri sürülebilir (Özcan, 2005; 16).

İsrail'in Arap âlemi içine adeta bir hançer gibi sokulması sadece Türk-Arap ilişkilerini tahrip etmekle kalmamış, etkileri günümüze kadar gelen ve daha uzunca bir süre de devam edeceğe benzeyen uluslar arası bir krizin de başlangıcı olmuştur. Artık özelde Arap âlemine, genelde ise İslam âlemine yapılan operasyonların üssüne dönüştürülen İsrail, mağduriyet kozunu da abartılı bir şekilde kullanarak çevresi için kontrol edilemez bir güç haline gelmiştir.

Türkiye çok uzun yıllar İsrail'in Arap topraklarını haksız işgalini protesto etmek amacı ile İsrail ile olan diplomatik ilişkilerini son derece düşük seviyede tutmuştur. Ancak Mısır'ın İsrail'le barış anlaşması imzalaması ve bazı diğer Arap ülkelerinin İsrail ile daha dostane ilişkilere girmesinden sonra Türkiye de İsrail ile yakın ilişkiler kurmuştur (Akgönenç, 1996; 20).

Daha sonraki yıllarda Türk-ABD ilişkilerinde Rum ve Ermeni lobilerine karşı Yahudi lobisinin desteğini sağlama arzusu Türk-İsrail ilişkilerini geliştirici bir unsur olmuş, bu zaaf noktasını İsrail özellikle kendi lehine kullanmaya çalışmıştır. Sonuç itibarıyla Arap- İsrail ihtilafı Türk-Arap ilişkilerinin gelişmesini engelleyici bir unsur olmuştur.

6. Soğuk Savaş Sonrası Dönem

Soğuk savaşın sona ermesi ve SSCB'nin dağılmasıyla birlikte batının güvenlik endişesi büyük oranda giderilmiş ve bu açıdan zaruri gördüğü Türkiye faktörü eski önemini kaybetmiştir. Dağılan SSCB'den ortaya çıkan ülkeler hızlı bir şekilde Avrupa Birliği'ne (AB) üye yapılırken Türkiye'ye adeta "Kaf dağının ardı" gösterilmiştir. Belli ki güvenlik söz

konusu olduğunda hatırlanan Türkiye, ekonomi ve diğer hususlar gündeme geldiğinde üzeri kolayca çizilebilmektedir.

Batının bu çıkarıcı ve saygısız tahkir politikasına karşılık yöneldiği ABD ve onun ileri karakolu İsrail bile bu durumu kendi menfaatlerini azamileştirmenin bir aracı olarak kullanma eğilimi doğurmuş ve Türkiye Körfez'e yapılan ikinci müdahale arifesinde ciddi bir şekilde açmaza girmiştir.

ABD'nin Irak'a müdahalesinde Türkiye'den taleplerinin TBMM'ce reddedilmesi Türk dış politikasında yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu yeni politika Türk-Arap ilişkilerindeki bizim aleyhimize, batı dünyasının lehine olan gidişatı tersine çevirmiştir. Türkiye'nin bölgedeki yumuşak güç eksenli aktör pozisyonunu güçlendiren en önemli olay ise İsrail'in Gazze saldırısı sırasında Türkiye'nin izlemiş olduğu politikadır.

Dünya Ekonomik Formu'nda Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres ile girdiği tartışma ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne Türkiye'nin geçici üye olması buna dayanak teşkil edebilir. Bu unsurlar Arap ülkelerinin Türkiye algısını önemli ölçüde etkilemektedir. Yeni süreçte Türkiye'nin siyasal algısında üzerine tarihsel olarak oluşturulmuş bir takım stereotiplerin yerini daha olumlu imajlara bıraktığı söylenebilir. Sonuç olarak Türkiye'nin Arap dünyasında artan yumuşak gücü şeklinde dillendirilen dış politik açılımının Arap dünyasında bir karşılık bulduğu ve söylemin iki kamuoyu tarafından karşılıklı bir zemine dayandırıldığı görülmektedir. (Yağbasan ve Günek, 2010; 18).

Soğuk savaş sonrası ABD tarafından oluşturulmaya çalışılan Yeni Dünya Düzeni (YDD) özellikle iki gelişme tarafından tehdit ediliyordu: Birincisi, Çin, Rusya, Almanya, Japonya ve Hindistan gibi ülkelerin devamlı büyümesidir. Çin ve Rusya askeri olarak büyürken, Almanya ve Japonya ekonomik açıdan ABD'yi ve YDD'ni tehdit etmekteydi. Bu konjonktür Hazar ötesi enerji kaynaklarına ABD'nin istediği biçimde ulaşılması ve işletmesini güçleştiriyordu. İkincisi, İran, Irak, Libya, Sudan, Kuzey Kore gibi (sayıları ABD tarafından 17 olarak belirlenen) doğrudan ABD'ye karşı olan dolayısıyla YDD'ne uymak istemeyen ülkelerin varlığı da tehdit olarak algılanmıştır. Mahiyeti henüz aydınlatılmamış olan 11 Eylül saldırısı vesilesiyle "Ya bizimlesiniz, ya da bize karşı!" diyen G.W. Bush'a bütün bunları yeniden düzenleme konusunda bir fırsat tanımış oluyordu (Özer, 2007; 18).

7. Batının Yeni Tehdit Algısı

SSCB ve Doğu Bloğuna karşı kurulan NATO, SSCB'nin 1991'de dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle varlık sebebinin ortadan kalktığı gerekçesi ile tartışma konusu olmuş,

11 Eylül 2001’de New York’taki ikiz kulelere yapılan saldırıları müteakip uluslararası terörle mücadeleyi kendisine ana hedef olarak belirlemiştir.

NATO’nun yeni stratejisi üzerinde yapılan tartışmalar yeni tehdit algılamaları ile başka bir mecraya taşınmıştır. NATO’nun devamına ve genişlemesine ihtiyaç olduğu konusunda ileri sürülen en önemli görüş tehdidin ortadan kalkmadığı, fakat yer değiştirdiği iddiasıdır.

NATO’ya biçilen yeni görevlerin resmen ifade edilmemekle birlikte tartışmalı yanları bulunmaktadır. Asmus R, Larrabee F, Lesser İ. İsimli uzmanların NATO Dergisindeki iddialarına göre (1996; 25-27) kriz yayı yer değiştirmiştir. “Soğuk savaş sırasında çatışmalar iki Almanya arasındaki hudutlar etrafında odaklanırken yeni stratejik sorunlar iki kriz yayı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu yayların ilki Kuzey Avrupa, Almanya-Rusya arasından Balkanlara inmekte ve oradan da Akdeniz’e uzanmaktadır. Bu yayın ikinci ucu ise Kuzey Afrika’dan başlayıp Mısır üzerinden Orta Doğu’ya, Akdeniz üzerinden Güneybatı Asya’ya uzanmaktadır.”

Batıda kendine ciddi taraftar bulan ve akademik çevrelerce de sürekli işlenen bu iddiadaki her iki yay da İslam dünyasının sınırları ile batıyı ayırmaktadır. Bu analizcilere göre; “Güney bölgesi uzun vadeli stratejik sorunların henüz yeni başladığı yerlerdir. Akdeniz, Cebelitarık’tan Karadeniz’e kadar uzanan bir bölge olarak tanımlanırsa bu bölge potansiyel ve gerçek krizlerin olduğu bölgedir.”

Avrupa’nın enerji bağımlılığının boyutları hesaplanarak Kuzey Afrika petrol ve doğal gazı ile Ortadoğu, Kafkas ve Orta Asya doğal gaz ve petrolünün Batıyı bağımlı hale getireceği, hatta büyük ölçüde getirdiği, özellikle Asya petrolünün geçiş güzergâhının Anadolu olduğu, nükleer güce ulaşan Müslümanların Kuzey Afrika veya Orta Doğunun bir yerinden Avrupa’yı rahatlıkla vurabileceği ifade edilerek ittifakın baş edeceği en büyük güçlüğü İslam ve milliyetçilik olacağı belirtilmektedir. Yorumcular Cezayir, Mısır ve Türkiye’nin bu açıdan potansiyel tehlikeler olduğu ve batı savunmasında mutlaka dikkate alınması gereği üzerinde durmaktadırlar (Asmus, Larrabee, Lesser; 1996, s. 25-27).

8. Yeni Dünya Düzeni ve Büyük Ortadoğu Projesi

Ortadoğu kavramı İngilizlerin güçlü dönemlerindeki coğrafi algı ile zımni olarak İslami kimliği tanımlamanın dışı vuruşu olduğu gibi, “Büyük Ortadoğu” da Atlantığın öte yakasından İslam Dünyasına bakan yeni sömürgeci güç ABD’nin coğrafi tanımlamasını yansıtmaktadır. Her iki tanımlamada da hegemonik iştihaların kabarması fark ediliyor. Proje

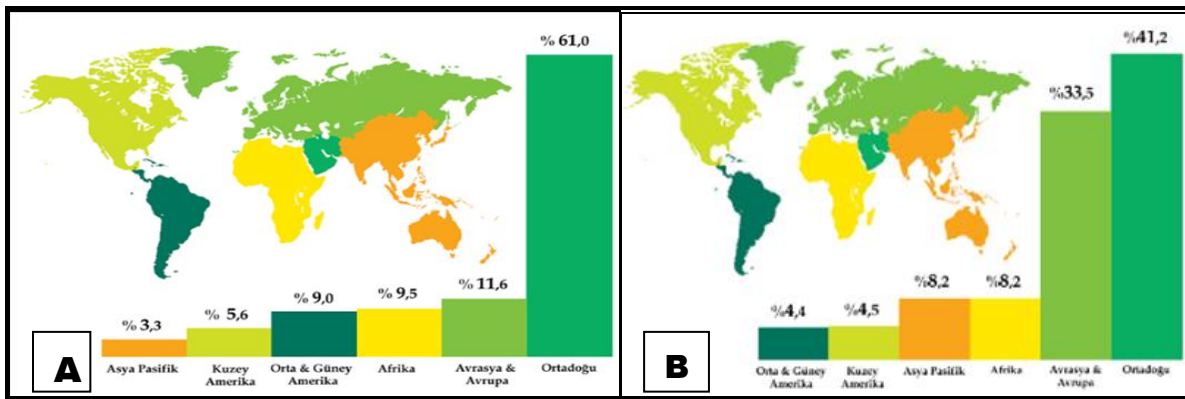
azami karı ABD'ye aktaracak siyasi, iktisadi ve askeri unsurların jeostratejik bir tasarımından ibaret.

Yeni Dünya düzeninde ilk başlık şüphesiz ki ABD menfaatlerine uygun olarak İslam Dünyasının yeniden düzenlenmesidir. Soğuk savaşın sona ermesinden bu yana İslam dünyasına yönelik ABD politikası dört konu üzerinde odaklanmıştır. Bölgeden düzenli olarak enerji akışının sağlanması, İsrail'in güvenliği, kitle imha silahlarının yaygınlaşmasının önlenmesi ve terörizme karşı savaş. Genellikle söylenmeyen beşinci bir tercih de herhangi bir hegemon gücün yükselişini engellemektir (Fuller, 2005, s.260).

ABD enerji kaynaklarını kontrol altında tutmak istemektedir. Çünkü "Batının ihtiyaç duyduğu başta petrol ve gaz gibi enerji kaynaklarının üzerinde oturan Müslümanlar Batı bloğu için bir çeşit bağımlılık doğurmakta ve bunun teminat altında tutulması gerekmektedir.

Günlük 85 milyon varil dolayında olan Dünya petrol tüketiminin 2020'de 120 milyon varile çıkması beklenmektedir. ABD'nin günlük petrol tüketimi 25 milyon varildir. ABD, petrol ihtiyacının % 30'unu üretmekte, % 70'ini ise ithal etmektedir. Bu durum ABD'nin petrolde dışa bağımlılığını göstermektedir. 2003'te varili 25 ABD Doları olan petrol 2011'de 90 ile 100 dolar civarında seyretmektedir. Petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar ABD ekonomisini büyük oranda etkilemektedir (Harita-1).

ABD ve Avrupa ülkelerinin enerji ihtiyacı ile enerji kaynaklarının haritadaki yeri incelenirse ileri sürülen politikaların, paravan olarak kullanılan demokrasi, hak, hukuk gibi kavramların arkasındaki gerçek niyet çok daha iyi anlaşılacaktır. O ise yalın bir cümle ile ABD ve batı enerji kaynakları sebebiyle İslam coğrafyasına bağımlılık hissetmekte ve güç elindeyken bunu bir şekilde halletmeye çalışmaktadır.

Harita-1: Tespit Edilmiş Petrol (A) ve Doğalgaz (B) Rezervlerinin Dünyadaki Dağılımı

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy June 2011 bp.com/statisticalreview.

Enerji kaynaklarının bir ucunda Arap coğrafyası, diğer ucunda Türk coğrafyası vardır. Bu arada İslam dünyası büyük oranda otoriter ve totaliter rejimlerin sultasını altındadır, siyasi

bir birlik oluşturmamışlardır ve İslam Konferansı Teşkilatı (İKT) henüz engel çıkaracak güce erişmemiştir.

Enerji kaynaklarını kontrol altına almak için doğrudan saldırıya geçmek olamayacağı için ortaya atılan fikir daha sonra kapsamı İslam dünyası sınırlarını içine alacak şekilde genişletilen Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) kavramıdır.

11 Eylül saldırılarının ABD’de meydana getirdiği etki sonrasında BOP gündeme gelmiş ve terörizmle savaş, radikal hareketlerin sınırlandırılmasına yönelmiştir. Büyük Ortadoğu Projesi, ABD Başkanı Ulusal Güvenlik Danışmanı Condoleezza Rice tarafından, Fas’tan Çin sınırına kadar 22 ülkenin siyasi ve ekonomik coğrafyasının değiştirilmesi hedefi olarak tarif edilmiştir.

Bush yönetimi, uluslararası terörizmi desteklediğini iddia ettiği rejimleri değiştirmek için harekete geçmiş ve önce Afganistan’ı, ardından da Irak’ı işgal etmiştir. George W. Bush bu politikalarını uygulamada askeri gücüne ilave olarak Amerika’nın “yumuşak güç”ünü de kullanmıştır. Bu yöndeki esas aracı da ABD’nin “Ortadoğu’da demokrasinin ve insan haklarının gelişimini, iktisadi kalkınmayı destekleme” iddiası ile oluşturduğu “Ortadoğu Ortaklık İnisiyatifi”dir. ABD bu yöndeki politikasını 2003 yılının sonlarında ortaya atılan BOP üzerine yoğunlaşarak sürdürmüştür (Bağcı, 2006; 21).

İlerleyen zaman içinde BOP, Kuzey Afrika, Kafkasya ile Orta Asya ülkelerini alarak, Genişletilmiş Ortadoğu Projesi (GOP) haline dönüştürülmüş ve Çin’e kadar uzanan coğrafyada, sivil toplum hareketlerinden kuvvet kullanımına kadar varan çeşitli yöntemlerle, Batıyla uyumlu rejimlerin tesis edilmesi hedefine yöneltilmiştir. Amerikalı yetkililer Ortadoğu’da demokrasinin, iyi yönetimin, bilgi toplumunun, iktisadi ve toplumsal kalkınmanın desteklenmesi iddiasıyla “Büyük Ortadoğu Projesi”ni dile getirmeye başladılar. Amerikan yönetimine göre bu proje uluslararası topluluğun önde gelen devletleri ve bölgede diğer devletler tarafından desteklenmesini istiyorlardı. Daha önceleri, Büyük Ortadoğu Projesi olarak adlandırılan proje, 2004 Haziran’ında, ABD’nin Georgia eyaletinin Sea Island bölgesinde düzenlenen G8 zirvesi ile birlikte, Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi adıyla anılmıştır (Bağcı, 2006; 21).

Bu proje ile güya demokrasiyle tanışmamış bu ülkelere demokrasi getirilecek ve bu iş için demokrasi ile İslam’ı mezc etme modeli olarak Türkiye gösterilecek ve böylece Türkiye’nin ileriye yönelik İslam Dünyasındaki liderlik rolü de erkenden zayıflatılmış ve muhtemel bir rakip elenmiş olacaktır. Nitekim Türkiye BOP’a mesafe koymakta

gecikmemiştir. Oyunun erken anlaşılması sebebiyle demokrasi kartı geri çekilmiş, terör kartı ise ileri sürülmüştür.

İslam dünyasındaki otoriter yapıların seküler ve ilerici oldukları iddiası da aldatmacadan öte bir anlam taşımamaktadır. Graham E. Fuller'e göre "İronik biçimde çağdaş orta doğuda bugün gerici güçleri en iyi temsil edenler seküler otoriteryenlerdir. Çünkü modernleşme ve batılılaşma adına iktidarı ellerinde tutanlar gerçekte ilerici olmayıp kendi yerleşik siyasi iktidarlarını ve demokratik olmayan statükoyu her ne pahasına olursa olsun korumak için baskıcı davranışlar bunlardır. Sivil toplumu sindirip hadım edenler ve siyasi sistemde kişisel inisiyatifin gelişmesini engelleyenler onlardır. Ne yazık ki çoğu kez bu otoriteryen modernizm ve sahte batılılaşma numarası 'gerici İslamcılık' tehdidiyle karşılaştırılınca pek çok batılı politikacının aklını çelmektedir (Fuller, 2005, s.152)." Burada batılı politikacıların akıllarının çelinmesinden ziyade hesaplı bir işbirliğinden söz edilmesi daha isabetli olacaktır.

Aldığı yoğun eleştiriler yüzünden rafa kaldırılan "Büyük Orta Doğu Projesi" veya daha sonraki ifadesi ile "Genişletilmiş Büyük Orta Doğu Projesi", Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından hazırlanan ve özellikle de İslam Dünyası üzerindeki hâkimiyet ve denetimini devam ettirmeye yönelik bir projedir.

Dönemin ABD Başkanı G.W. Bush tarafından ortaya atılan Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) veya Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi ile Müşterek bir Gelecek ve İlerleme İçin Ortaklık İnisiyatifi (Greater Middle East Initiative veya Partnership for Progress and a Common Future with the Region of the Broader Middle East and North Africa) ile çizilen coğrafi sınırların alenen telaffuz edilmese de bunun İslam coğrafyası olduğu herkes tarafından anlaşılmaktadır.

Çünkü coğrafi olarak Fas'tan Pakistan'a; Türkiye'den Yemen'e kadar bir alana tepki çekmemek için İslam yerine Ortadoğu veya Genişletilmiş Ortadoğu demek örtülü niyeti değiştirmemektedir. Müslüman ülkelere demokrasi ihracı adı altında şekillendirilen, gerçekte bu ülkelerin enerji kaynaklarını kontrol altına almak ve pazarlarını kendi şirketlerine açmayı amaçlayan bu politikanın Türkiye'yi ilgilendiren iki temel özelliği bulunmaktadır.

Birincisi İslam Dünyasının ABD'nin kontrolü altında yeniden şekillendirilmesi, ikincisi ise Türkiye'nin model olarak ileri sürülmesi suretiyle dışarıda tutulması ve İslam Dünyasında belirleyici bir rol oynamasının önüne geçilmesidir.

9. Arap Baharı Ve Demokrasi Dalgası

ABD'nin gücünde ve etki kapasitesinde bir düşüş olduğu ifade edilebilir. Bu saptama ABD'nin kısa ya da orta vadede çökeceğine dair bir öngörüü içermemektedir. ABD'nin etki kapasitesindeki düşüşün devam edip etmeyeceği koşullara bağlıdır. ABD gücündeki görece kayıp, ABD'nin hegemon güç olması gerçeğini değiştirmemiştir. ABD, bu yüzyılın hala en güçlü ve en etkili uluslararası aktörüdür.

ABD gücü ile birlikte konjonktürel ve bölgesel unsurlardaki değişim, günümüz Ortadoğu politikalarını yumuşatmıştır. Askeri güç kullanımı ağırlıklı politikaların hakim olduğu Bush Dönemi'ne nazaran, Obama Dönemi ABD politikaları diplomasiye daha fazla ağırlık vermiştir. 1990'ların uluslararası düzeninin iki kutuplu düzeninden çok kutuplu düzene doğru değişim, bölgesel gelişmeleri ve politikaları da etkilemiştir.

Bir taraftan ABD'nin ekonomik gücünde düşüş yaşanırken; diğer taraftan Çin, Rusya, Hindistan, Brezilya gibi aktörlerin gücünde artış meydana gelmiştir. ABD'nin tek taraflı politikaları sürdürülebilir değildir. ABD'nin çok taraflı politikalar izlemeye başladığı da söylenebilir. Ancak bu tür politikaların da uluslararası düzenin mevcut sorunlarını çözebileceğini söylemek zordur. (Akbaş, 2011; 15).

10. Tarihi Mecburiyetler Ve Bütünleşme

Türkiye'nin yöneldiği batı, güvenlikle ilgili politikalarında Türkiye'yi ileri sürmesi, AB'ye üyelik müracaatını ise gümrük birliği şeklinde özel bir uygulama ile "En büyük tavizi alıp, en az ödemeyi yapmak" şeklinde formüle edilebilecek bir şekle sokması ve Türkiye'yi ne kabul, ne ret şeklinde uzun bir beklemede bağlamaya çalışması, Lozan'da din temelli olarak tanımlanan azınlık kavramını Türkiye'nin AB'ye entegrasyon sürecinde etnik temelde yeniden tanımlaması (Davutoğlu, 2002; 515) ve son zamanlarda Fransa ve Almanya'nın AB kapısını Türkiye'ye sıkı sıkıya kapamaya çalışması Türkiye'yi mecburi olarak yeniden düşünmeye ve geleceğini bulacağı yeri tayin etmeye itmiştir. İşte bu süreçte Arap dünyası başta olmak üzere İslam ülkeleri ile daha yakın ilişkiler kurulması tarihi bir mecburiyet olarak ortaya çıkmıştır.

Tarih adeta soğuk savaşın buzullarının erimesiyle, birden bire Türkiye'nin karşısına dikilivermiştir. Bu ani şoka Türkiye ne kadara direnmek isterse istesin, Türk siyasi düşüncesi ve eylemi peşini bırakmayan tarihle, milli hafızasından silinmek istenen kendi tarihiyle beraber olmaya mecburdur. "Tarihle barışmak", Türkiye'nin bir türlü üstesinden gelemediği kimlik sorununu çözebilmesi, kendi kimliğini yeniden tarif etmesi için gerekli parametreleri öne süren sihirli bir sözcük oluvermiştir. Bu sihirli sözcük ister istemez Türkiye'nin Milli Mücadele sonucu Osmanlı Devletinin külleri üzerinde yükselen Türkiye Cumhuriyetinden

önce de beşeri unsurlarıyla daha geniş bir coğrafyada ve bugünkünden farklı bir kültür dokusuyla var olduğunun anlaşılması ve bunun araştırılması anlamına geliyor. Köklere doğru hareket diye de tanımlanabilecek olan bu zihni eylem Türkiye’yi kaçınılmaz olarak İslam’la buluşturuyor (Çandar, 1995; 282-283).

Türkiye’nin son dönemde Arap ülkeleriyle sıcak ilişkiler geliştirmesi, bu ülkelerdeki sorunlara arabuluculuk rolüyle müdahil olması, İsrail’in Gazze saldırılarına dünya kamuoyunda ses getiren açıklamalar yapması ve son olarak Başbakan Erdoğan’ın Dünya Ekonomik Toplantısında İsrail Başbakanı Peres’e Gazze saldırıları nedeniyle tepki göstermesi Türkiye’nin Arap ülkelerindeki imajında önemli değişimlere neden olmuştur (Yağbasan ve Günek, 2010; 2).

Türkiye’ye ilişkin son zamanlarda meydana gelen birçok gelişme Arap dünyasındaki Türkiye algısının olumlu hale gelmesine ön ayak olmuştur. Bunlar arasında AK Parti’nin 2002 yılında iktidara gelmesi, TBMM’nin Mart 2003’te ABD ile Irak’ta işbirliği yapmayı reddetme kararı, Türkiye-AB ilişkilerindeki gelişmeler ve özellikle Aralık 2004’te AB ile üyelik müzakerelerinin başlaması, Türkiye’nin Gazze savaşı konusunda gösterdiği tepki ve son olarak 2009’da Davos’ta yaşanan olay sayılabilir (Altunışık, 2010; 10).

Bu gelişmeler içinde şüphesiz en etkili olanı Amerika’nın Irak’ı işgali sırasında talep ettiği işbirliğini TBMM’nin 1 Mart 2003 tarihinde reddetmesi olmuştur. Bu karar uzun zamandır Arap dünyasında egemen olan ve Türkiye’yi “Amerika’nın işbirlikçisi” olarak tanımlayan görüşü ortadan kaldırarak, Türkiye’nin bölgedeki güvenilirliğini arttırmıştır.

Başka bir tartışma konusu da Türkiye’nin Osmanlı geçmişidir. AKP hükümetinin Orta Doğu’da izlediği aktif politika hem Türkiye’de hem de yurtdışında yeni-Osmanlıcılık olarak adlandırılmıştır. Osmanlı geçmişine yapılan göndermeler zaman zaman Arap dünyasında egemenlik ve hegemonya endişelerini ortaya çıkarırken aynı zamanda Türkiye’nin bölge politikaları ilgili de şüpheler oluşturmaktadır (Altunışık, 2010; 22).

Türkiye hem Orta Doğu’da hem de Batı dünyasında bir arabulucu olarak kabul edildiği için benzersiz bir pozisyona sahiptir. Bölge için, Türkiye’nin İslami karakteri önemli ve güven vericidir. Orta Doğu’da İslam, çarpık demokratik uygulamalara sahne olan toplumlarda gittikçe daha popüler bir politika haline gelmektedir. Bu bağlamda Türkiye, İslami hükümeti dolayısıyla bölgesel konuları ve hassasiyetleri anlama kapasitesine sahip olarak görülmektedir. Ayrıca Arap dünyası çoğunlukla Sünni olduğundan Türkiye’ye İran’dan daha fazla yakınlık hissetmektedir. (Noureddine’den aktaran Altunışık, 2010; 24).

“Batı” değerleri ve “Batılı” söylemler dünya gerçeklerine yanıt üretmekte uzunca bir süredir zorlanmaktadır. Son dönemde Türkiye, gerek yakın havzasında gerekse dünyanın daha uzak bölgelerinde var olan sorunlara yönelik yeni söylemler üreten, mevcut düzenin daha önce pek de sorgulanmayan unsur ve boyutlarını sorgulayan bir ülke durumuna gelmiştir. Bu anlamda Türkiye’nin “yükselen bir güç” olarak nitelendirilmesi uluslararası meselelere nüfuz etmeye yönelik attığı adımlarla ilgili olsa gerektir (Özcan,2012; 60-61).

11. SONUÇ

Fransız ihtilâliyle yaygınlaşan milliyetçilik akımı önce gayrı Müslimlerin, daha sonra da diğer Müslüman milletlerin Osmanlı’dan ayrılmasını netice vermiştir. Ayrılan Hıristiyan azınlıklara devlet olma hakkı bahşedilirken Müslümanlar batılı ülkelerin sömürgesi haline getirilerek tuzağa düşürülmüştür. Osmanlı Devleti’nin dağılmasıyla dünya siyasetinde İslam dünyası temsilcisz ve savunmasız kalmıştır.

Osmanlı Devletinin varisi olan Türkiye ise reddi miras ederek devleti batılı formatta kurgulamaya ve İslam dünyasına arkasını dönmeye başlamış, fakat bu tutum bağımsız politika takip etme gücüne sahip olmayan Türkiye’yi soğuk savaş ortamının mecburiyetleri ile birlikte iki emperyal güçten birini tercih etmeye yöneltmiştir. Türkiye’de tercihini tehditçi SSCB’ye karşı batıdan yana kullanmıştır. Ancak bu tercihin bedeli batı nezdinde sıcak bir kabul değil, güvenlik için bir karakol şeklinde karşılık bulabilmiştir.

Soğuk savaş sonrasında ise eski demir perde ülkeleri birer birer AB’ye üye yapılırken, Türkiye kontrollü bir şekilde AB yörüngesinde dönen kimliksiz bir uyduya dönüştürülmek istenilmiştir.

Ancak bilgi çağının aydınlığı ve küreselleşmenin mecburiyetleri batının İslam dünyasını kendi içinde ihtilaf halinde tutma ve sömürüyü derinleştirme planını açığa çıkarmıştır. Türkiye 2000’li yıllarını kendi tarihi köklerini yeniden keşfetmek için harcarken, Araplar ise yaşadıkları baharla uyanışa geçmiştir.

Sonuç olarak tarih filmin şeridini koptuğu yerden düğümlemeye ve Türk-Arap kardeşliği ve birliğinin yollarını yeniden açmaya başlamıştır. İslam dünyası kovulduğu dünya siyaset sahnesine tekrar dönmektedir. Hem de daha güçlü olarak.

KAYNAKÇA

- AKBAŞ Zafer; (2011), “ABD’nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği ve Ortadoğu’da Güç Mücadelesi”, History Studies ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı/ Relationships of the USA and The Great Middle East Special Issue 2011.
- AKGÖNENÇ, M. Oya; (1996), “Türkiye'nin Güvenlik ve Dış Politika Algılamaları Çerçevesinde Doğu ve Güney Komşuları İle İlişkileri”, Bilig, Sayı-2/ Yaz.
- ALTUNIŞIK, M. Benli; (2010), Arap Dünyasında Türkiye Algısı, İstanbul; TESEV Yayınları.
- ASMUS R, LARRABEE F, LESSER İ.; (1996), Akdeniz Güvenliği: Yeni Sorunlar, Yeni Görevler, NATO Dergisi, Ankara, Sayı ; 2.
- BAĞCI, Hüseyin; (2006), “Büyük Ortadoğu Projesi Ve Türkiye: AK Parti’nin Perspektifi”, Akademik Orta Doğu, Cilt 1, Sayı 1, 2006, s. 21-37.
- BOZKURT, Gülnihal; (1998), “Azınlık İmtiyazları-Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş,” Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, Cilt. 24, Sayı.40, <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=465> 03.03.2012.
- BP; (2011), Statistical Review of World Energy June 2011 bp.com/statisticalreview, 03.03.2012. p.12-26.
- ÇANDAR, Cengiz; (1995), “Türkiye, Bosna-Hersek ve Tarihle Barışmak”, Yeni Türkiye, Yıl:1, Sayı:3, Mart-Nisan, ss. 282-284.
- DAVUTOĞLU, Ahmet; (1995), “Türk Dış politikasında Stratejik Teori yetersizliği ve Sonuçları”, Yeni Türkiye, Yıl:1, Sayı:3, Mart-Nisan, ss. 497-501.
- DAVUTOĞLU, Ahmet; (2002), Stratejik Derinlik, Türkiye’nin Uluslar arası Konumu, Küre Yayınları, İstanbul.
- EROL, M. Seyfettin ve OZAN, Emre; (2011), “Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim”, Akademik Bakış, Cilt 4, Sayı: 8.
- GRAHAM E. Fuller; (2005), Siyasal İslam’ın Geleceği (The future of Political İslam) Çev: Mustafa Acar, Timaş Yayınları, İstanbul.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin; (1995), “Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı”, Yeni Türkiye, Yıl:1, Sayı:3, Mart-Nisan, ss. 388-412.
- ÖZCAN A. Behiç; (2012), “21. Yüzyıl Türk Diplomasisi Üzerine Bir Değerlendirme,” Ortadoğu Analiz, Şubat 2012 - Cilt: 4 - Sayı: 38.
- ÖZCAN, Gencer; (2005), “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi”, TESEV, Dış Politika Programı Dış Politika Analiz Serisi 1.
- ÖZER, Ahmet; (2007), “11 Eylül, Bölünen Dünya, Huntington ve Çatışma”, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi Cilt: 4 Sayı: 2, <http://www.insanbilimleri.com>. 03.03.2012.
- YAĞBASAN, Mustafa; GÜNEK, Abdülsamet; (2010), “Arap Medyasında Türkiye’nin Değişen Siyasal Algısı,” Yeditepe Üniversitesi, Global Media Journal, Turkish Edition, Bahar 2010, İstanbul: <http://onlineassociate.net/pdf/medyasinda/> 03.03.2012.